

ראשון, שהיה גם כן בדור המבול, כמו שאמרו בזהר (פינחס רטז רע"ב) ונרמז בדברי רז"ל (חולין קלט:): משה מן התורה מנין — בשגם הוא בשר. וחטאם בזנות דאשת איש דעונשו חנק וטביעה, שעל כן נידונו בטביעה במבול, והוא בא לידי כך וניצול לעוררו דצריך להשתדל לתקן זה. ועל כן פירש מן האשה, על דרך שאמרו ז"ל (ירושלמי סנהדרין ב,ג) בדוד המלך ע"ה, חייך אני מתאבך דבר המותר לך, דזהו דרך בעל תשובה, כמו שאמרו בפרק זה בורר (סנהדרין כה:): בחזרת הפסולין, שצריך למנוע גם משערי ההיתר...'. (מתוך 'דברי סופרים' לר"צ הכהן מלובלין, ב. עוד בענין הדברים שעשה משה מדעתו, ע': צדקת הצדיק קכג קנד; תקנת השבין — ט, עמ' 79).

דף פח

באורים, הערות וציונים

'בשני עלה משה וירד, בשלישי עלה וירד, ברביעי ירד ושוב לא עלה...' — אף על פי שאמרו לעיל (פו.) מקיש ירידה לעלייה, מה עלייה בהשכמה אף ירידה בהשכמה — אפשר שהברייתא הזו חולקת על אותה דעה. ואפשר שלא אמרו לעיל אלא בירידה המפורשת בתורה, ביום הרביעי, ולא בשאר ירידות. ויתכן שעלה וירד מיד, בהשכמה. (עפ"י ריטב"א פו.) ורש"י (פו.) ד"ה בתלתא) כתב שירד בשני לערב. ואולם בתוס' ר"ד נקט שהיה יורד מיד בהשכמה ואומר לישראל. וע' גם בחדושי אגדות מהרש"א ופני יהושע לעיל פו.).

'אוריין תליתאי' — פרש"י ז"ל: תורה נביאים וכתובים, כלומר הכל נרמזו בסיני. ויש מפרשים: תורה שבכתב, תורה שבעל-פה, וסתרי תורה — מעשה בראשית ומעשה מרכבה וטעמי המצוות. ויש מפרשים: סיפורי התורה, תורת המצוות, וסתרי תורה. ונכון הוא. (ריטב"א. וע"ע קומץ המנחה כח, עמ' ט; הערות מהרש"ם).

'... ביום תליתאי בירחא תליתאי. כמאן — כרבנן' — קשה, וכי רבי יוסי חולק על המקרא המפורש ביום השלישי, אלא על כרחנו לומר שהכוונה שלישי לימי הפרישה שלילותיהם עמהם, ואם כן, גם דרשת ההוא גלילאה מתישבת לרבי יוסי. ויש לומר שהדורש פירש דבריו בעצמו, שהולכים כשיטת חכמים. (תורי"ד. והגרעק"א הקשה ולא תירץ. וע"ע חדש האביב).

'מלמד שכפה הקב"ה עליהם את ההר כגיגית...' — על התורה שבכתב לא נצרכו לאזהרה זו — שכבר קיבלו עליהם ואמרו 'נעשה ונשמע' אלא על התורה שבעל-פה ואשר חכמים יגידו בכל דור ודור ויש בה דקדוקי מצוות, קלות וחמורות וקשה כשאל קנאתה, שכל העובר על דברי חכמים חייב מיתה. לפי שאין לומד אותה אלא מי שאוהב הקב"ה בכל לבו ובכל נפשו ובכל מאדו. (עפ"י מדרש תנחומא — נח, ועוד).

ולכשתמצי לומר — היתה אזהרה זו משלימה גם את קבלת התורה שבכתב, אף על פי שכבר קבלו עליהם מצוין, חזר הקב"ה והטילה עליהם בגזירה, שכן שלמותו של עול תורה שיהא אדם עושהו לא

מפני רצונו אלא מפני גזירת מלך. כיון שאדם מבטל רצונו אפילו בדבר שרצונו עמו, וכל מעשיו שעושה עם הקב"ה, מפני גזירתו בלבד, אז זוכה האדם שיהא פיו כהר סיני וגזירותיו כגזירת מלכו של עולם — זה סוד התורה שבעל פה. (מתוך ספר הפרשיות — יתרו, עמ' תא).
 עוד בענין זה, ע' בחדושי אגדות מהרש"א; פני יהושע; שפת אמת; בן יהודע ומאור ישראל — כאן; צדקת הצדיק נו.

ענין כפיית ההר מוסבר בספרים (ע' 'אור חדש' למהר"ל; דעת חכמה ומוסר ח"ג רנה; מכתב מאליהו ח"ב עמ' 123 וח"ג עמ' 55), שראו גילוי שכינה בבהירות גדולה כל כך, עד שהיו כמוכרחים מצד השגתם לקבל את התורה, וכיון שכך הרי חסרה להם בחינת הנדיבות העצמית, לקבל מתוך בחירה, ובימי אחשורוש קיבלוה בבחינה זו.

ובשם הבעש"ט מובא (בן פורת יוסף' לר"י מפולנאה, סד) שכפייה זו לימדה אותם, שגם בעתות סילוק המוחין והחשק בלימוד ובעבודת ה', אין האדם בן חורין ליבטל מן התורה אלא יתאמץ בה בעל כרחו, כמו בכפייה.

ואם לאו — שם תהא קבורתכם' — 'שם' — מופלג, ואפשר גם לפרשו: רצונכם או אין רצונכם — כבר נעשיתם עמה של תורה ולא יהיה לכם עוד קיום בעולם בלעדה, ו'שם' — כל מקום שתתפזרו לשם בדור מן הדורות, לא תצילכם אלא התורה זאת בלבד. (ספר הפרשיות שם)

'אמר רב אחא בר יעקב: מכאן מודעא רבה לאורייתא. אמר רבא: אעפ"כ הדור קבלוה בימי אחשורוש' — קשה, אם לא היו מצווים קודם ימי אחשורוש, למה נענשו?
 ונראה לומר שמתחילה, אף על פי שהיתה להם מודעא, לא נתן להם את הארץ אלא כדי שיקיימו התורה, כמו שמפורש בתורה בכמה פרשיות, וכן נאמר ויתן להם ארצות גוים ועמל לאמים יירשו בעבור ישמרו חקיו ותורתיו ינצרו, והם עצמם לא עיכבו הדבר כלל ולא מסרו מודעא אלא אמרו מעצמם כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע, לפיכך כשעברו על התורה — עמד והגלם מן הארץ. משגלו, מסרו מודעא על הדבר, כמו שנאמר והעלה על רוחכם היו לא תהיה, אשר אתם אמרים נהיה כגוים וכמשפחות האדמה לשרת עין ואבן. לפיכך כשבאו לארץ בביאה שניה בימי עזרא, עמדו מעצמם וקיבלו מרצון, שלא יטענו עוד שום תרעומת. והיינו בימי אחשורוש, שאז הוציאים ממות לחיים והיה זה חביב עליהם מגאולה של מצרים. (רמב"ן, וכע"ז ב'חדושי הר"ן).

והריטב"א כתב: לא נתכוין רב אחא בר יעקב לומר שלפי האמת לא היתה כאן קבלה המחייבת, כי התורה העידה שקבלוה בלב שלם. ועוד, ששבועה באונס כגון זה חלה, כיון שהיו פיננו ולבנו שוים בשעת השבועה — אלא כך הכוונה: מכאן יש פתחון פה למינים שבדורות הללו לדחות, וסוברים שיש להם מודעא רבה. אבל אנו מחזירים ואומרים להם שאף לפי טעותם אין להם טענה בזה, כי כבר קבלוה כל ישראל ברצון נפשם בימי אחשורוש.

(יש להעיר מדברי הריב"ש (בתשובות חדשות סוס"י ט) שהביא מרבי שם טוב פלכו ז"ל להוכיח מכאן ב'ראיה ברורה שאין להרהר אחריה' שהנודר על דעת רבים מחמת אונס, כגון זה — אין חל הנדר. (וכ"כ שם בס' לב). ולדברי הריטב"א אין מכאן כל ראיה).

ע"ע הסברים נוספים בפני יהושע ובשפת אמת ובחדושי בית מאיר; הקדמת עונג יום טוב, יט.

'קימו וקבלו היהודים קיימו מה שקיבלו כבר' — כי על פי הפשט קשה מדוע הקדים 'קיימו' ל'קבלו',

והלא הקבלה קודמת לקיום — אלא להדרש בא, שקיימו את קבלתם הקדומה. (מהרש"א כאן; תורת חיים — שבועות לט).

'מלמד שהתנה הקב"ה עם מעשה בראשית ואמר להם: אם ישראל מקבלים התורה — אתם מתקיימין, ואם לאו — אני מחזיר אתכם לתוהו ובוהו' — לא אמר להחזיר את העולם למצב בו טרם נברא — אין ואפס, אלא ל'תוהו ובוהו' — והלא בשלב של 'תוהו ובוהו' כבר קיימת מציאות כלשהי אלא שאינה מוגדרת ומבוררת. והענין הוא, כי התורה באה לברר ולהבדיל ולגלות הטוב מן הרע, כשר מפסול, טהור מטמא וכו'. ולכך, אם ישראל לא יקבלוה, הרי שהעולם אינו בא על בירורו, והוא חוזר ל'תוהו ובוהו'. (עפ"י שם משמואל — ראש השנה. בזה מובנת לשונם 'אלפים של תוהו ואלפים של תורה').

'אמר רבי אלעזר: בשעה שהקדימו ישראל נעשה לנשמע יצתה בת קול ואמרה להן, מי גילה לבני רז זה שמלאכי השרת משתמשין בו, דכתיב ברכו ה' מלאכיו גִּפְרֵי כַח עֲשֵׂי דברו לשמע בקול דברו, ברישא עושי והדר לשמוע' — מלאכי השרת אין להם כח שמיעה בטבע, כי כל מהותם על פי דבר ה', ולכן גם שמיעתם את דבר ה' מתהווה מחדש בכל פעם על ידי דבר ה' עצמו, בכך שהוא מדבר אליהם. נמצא אם כן שכבר בשמיעה כשלעצמה הם 'עושי דברו'. וזהו באור עֲשֵׂי דברו — לשמע בקול דברו, שגם השמיעה בקול דברו מכלל עשיית דברו.

וכן ישראל בשעת מתן תורה, אילו היו משיבים 'נשמע ונעשה' כי אז היתה קבלתם כשאר הסכמים שבין איש לרעהו, תחילה באים בהסכמה ובברית מרצונם ללא חיוב וזיקה כלשהי, ואחר כך מוטל עליהם לקיים התחייבויותיהם. אבל הם הקדימו נעשה לנשמע, כאומרים, גם זה שאנו מקבלים הברית, הוא מפני שכך רצונו של הקב"ה, ומכלל המצוות שאנו חייבים לעשותן — הרי שגם ה'נשמע' שלהם הוא בכלל ה'נעשה'. [כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע — ה'נעשה' הוא הטעם ל'נשמע' שאחר כך. והכל מפני שכך דבר ה', שנבוא בברית ונקבלנה עלינו]. (עפ"י חדושי מרן רי"ז הלוי — משפטים).

עוד בענין 'נעשה ונשמע': תשב"ץ ח"ג שי; בית הלוי עה"ת; דעת חכמה ומוסר ח"א לו, ח"ב מה, נג, ח"ג מט; הקדמת 'אבי עזרי' (קמא) לספר הפלאה.

'ברישא עושי והדר לשמוע' — על ידי עשיית המצוה מתוך קבלת עול, באים אל התכלית, לשמוע ולהבין את דבר ה' המצוה עליה. (עפ"י שפת אמת — ויקרא).
ע"ע: עלי שור ח"ב עמ' תקפד.

'מה תפוח זה פריו קודם לעליו אף ישראל הקדימו נעשה לנשמע' — רבנו תם פרש הכוונה לאתרוג. ואולם יש מפרשים על תפוח ממש, [כפי הנראה מכמה מקומות במדרש], שהנץ שלו (הפריחה) מקדים את לבלוב העלים, שלא כשאר אילנות. (עפ"י הגהות בן אריה ועוד. ע' בהרחבה במגדים חדשים).

— העלים הם השומרים על הפירות. כשם שהתפוח מצמיח את פריו תחילה ומראה שאינו צריך לשמירת העלים, כך ישראל לא הוצרכו להשמר מלקבל דבר שקשה לסובלו. או כלך לדרך זו: כשם שבתפוח תכליתו קודם לטפל, כמו כן 'נעשה' קודם ל'נשמע', שהרי לא המדרש עיקר אלא המעשה. (עפ"י בינה לעתים (דרוש מב); חדושי הנצי"ב כאן. וע"ע בן יהוידע; עלה יונה, עמ' שטו).

(ע"ב) 'אנן דסגינן בשלימותא כתיב בן תומת ישרים תנחם...' — מכח שלמות הלב והאמונה התמימה, יש לנו היכולת להקדים לקבל על עצמנו כל דבר אשר נצטוו עליו, [ועל דרך שאמרו הבא ליטתהר מסייעין בידן]. (עפ"י נועם מגדים (לרבי אלעזר מטרנוגרד) — מסעי. וע' מהרש"א; חכמה ומוסר ח"ב סוס"י רמז; דעת חכמה ומוסר ח"ג א.)

— מכך שאנו דבוקים בשורש ומקור החיים, בהשי"ת, יש לנו כח להכניס עצמנו לדבר שהוא גדול משכלנו וכוחנו, אבל אתם 'דסגן בעלילותא' — היינו כל חלקכם ותאותכם לדבר בטל, לעניני העולם הזה, כיצד תוכלו לגשת אל דבר שהוא למעלה מכח החיים שלכם, אדרבה, וסלף בגדים ישים — אם תסלפו דרככם לילך בגדולות ובנפלאות, הרי תאבדו גם את כח החיים הנתון לכם. (מי השלוח — ח"א)

'אמר עולא: עלובה כלה מזונה בתוך חופתה... עלובין ואינן עולבין...' — באור סמיכות המאמרים (וענין חטא העגל בכלל), ע' בספר הפרשיות (כי תשא, עמ' רצט ואילך).

'על עון גדי' — מכמה מקומות נראה ש'גדי' בתורה משמעותו ולד צעיר של בהמה טהורה, ובכלל זה גם עגל או טלה. (עפ"י מהרש"א ועוד).

'כל דיבור ודיבור שיצא מפיו הקדוש ברוך הוא יצתה נשמתן של ישראל...' — בכל דיבור ודיבור מעשרת הדברות ניתוספה חיות חדשה לישראל ונעשו כבריה חדשה, ובשל כך היו צריכים להתבטל מקודם מכל הדרגות הקודמות. (עפ"י שפת אמת — ואתחנן. וע"ע: צדקת הצדיק קמט; מכתב מאלהיו ח"ב עמ' 32).

'בשעה שעלה משה למרום אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה... חמודה גנוזה... אתה מבקש ליתנה לבשר ודם?...! אמר להן: למצרים ירדתם?! לפרעה השתעבדתם?! — תורה למה לכם...' — באור בקשת המלאכים שתינתן להם התורה ולא לבשר ודם: כי ענין 'מתן תורה' משמעותו היא שהתורה ניתנה לישראל במתנה, כפי שהם ידרשו בכללים ובמידות שהתורה נדרשת בהן, כן נקבעת האמת. כביכול האדם הוא השולט והמחוקק בתורה, ולא בשמים היא — על כח זה שנמסר להם ביום שישו בסיון, קטרגו המלאכים לאמר מה אנוש כי תזכרנו... תמשילוהו במעשי ידיך כל שאתה תחת רגליו — שיהא הוא הנגיד והשולט באותה חמדה גנוזה. (עפ"י בית הלוי — יתרו, ד"ה להבין. וכענין הזה ב'ישמח ישראל' (אלכסנדר) — שבועות. עוד בענין זה ע' במצוין בב"מ נט: ברכות ה.)

עוד בבאור אגדה זו — ע' דברים עמוקים בספר מי השלוח (ח"א, לקוטי הש"ס); חדושי אגדות מהרש"א; חתם סופר על התורה (יתרו); בני יששכר (סיון ב'); הקדמת אבי עזרי למהדורה רביעאה. בענין הזמן שקדמה תורה לעולם — ע' תשב"ץ ח"ג רמה.

ככתבם וכלשונם'

לתת לפתאים ערמה — 'פתי' נקרא מי שהוא קל בדעתו להתפתות. והיינו שאם ישמע דברי תורה, יתפתה תיכף לקיימם, וחלילה אם ישמע חלקת לשון להיפוך גם כן יכול להתפתות. לכן כתוב לתת לפתאים ערמה היינו תקיפות, שלא יתפתו רק לטוב כי ערמה כמו 'ערימת חטים' היינו אוצר קדושה, שלא יוכל להתפתות חלילה לעבור רצון השי"ת, כי תיכף יבין בלבו שזה הוא נגד התורה...

ולהתפתות לטוב זו היא מדה טובה שנשתבחו בה ישראל, שנמשכין אחר השי"ת בגודל מהירות בלי ישוב ומיתון, וכדאיתא בגמרא שאמר ליה האי מינא לרבא, עמא פזיזא דקדמיתו פומייכו לאודניכו.

וזה שמתחיל במדרש (רבה שמות ג,א) ויאמר אנכי אלקי אביך הדא הוא דכתיב פתי יאמין לכל דבר, שמיד שנתגלה הקב"ה למשה נמשך מיד אחר רצונו בזריזות, בלי שום התחשבות.

(מי השלוח ח"ב לקוטי משלי)

'עלובין ואינן עולבין, שומעין חרפתן ואינן משיבין, עושין מאהבה ושמחין ביסורין — עליהן הכתוב אומר...'

'לפי הדומה, אין במשמע שאם בא ישראל אחד והתחיל והרשיע לצער חברו בדבריו הרעים, שלא יענהו השומע, שאי אפשר להיות האדם כאבן שאין לה הופכים; ועוד, שיהיה בשתיקתו כמודה על החרופין. ובאמת, לא תצוה התורה להיות האדם כאבן, שותק למחרפיו כמו למברכיו, אבל תצוה אותנו שנתרחק מן המדה הזאת ושלא נתחיל להתקוטט ולחרף בני אדם, ובכך יינצל אדם מכל זה, כי מי שאינו בעל-קטטה — לא יחרפוהו בני אדם, זולתי השוטים הגמורים, ואין לתת לב על השוטים.

ואם אולי יכריחנו מחרף מבני אדם להשיב על דבריו, ראוי לחכם שישב לו דרך סלטול ונעימות ולא יכעס הרבה 'כי כעס בחיק כסילים ינוח', וינצל עצמו אל השומעים מחרופיו וישליך המשא על המחרף, זהו דרך הטובים שבבני אדם...

ואולם, יש כת מבני אדם, שעולה חסידותם כל כך, שלא ירצו להכניס עצמם בהוראה זו להשיב חורפיהם דבר, פן יגבר עליהם הכעס ויתפשטו בענין זה יותר מדי, ועליהם אמרו ז"ל 'הנעלבין ואינם עולבין, שומעין חרפתם ואינם משיבים...' (מתוך ספר החינוך מצוה שלח).

'... כדי לעשות אפילו את ה'בליעה' הזאת צריכים על כל פנים רצון טוב וחשק. ונמשיך במשל הנ"ל: אם הילד אינו רוצה לאכול, וכופים אותו לבלוע המאכל בעל כרחו, סוף סוף הוא מקיא גם מה שאכל. כך מי שלבו אינו מקבל התורה, ואינו אוהבה כשמתקבץ במחוי חומר רב של ידיעות שהוא מתנגד בלבו לקבלתן, אפשר שיתפתח בקרבו ח"ו כח של שנאה ודחיפה, עד שסופו גרוע מתחילתו.

בזה נבין דברי חז"ל '... דברי תורה יש בהם להמית ולהחיות; היינו דאמר רבא: למיימנים בה — סמא דחיי, למשמאילים בה — סמא דמותא' ופירש"י 'למיימנים — עסוקים בכל כחם וטרודים לדעת סודה, כאדם המשתמש ביד ימינו היא עיקר'. וממילא, שמי שלומד תורה בלי אותה האהבה העמוקה המביאה לידי טורח וטרדה להבין את עומקה, היא יכולה להזיק לו במקום להועיל...'. (מתוך מכתב מאלהו ח"ב עמ' 41)

דף פט

הערות, ציונים ומראי מקום

זאמר רבי יהושע בן לוי: בשעה שירד משה מלפני הקב"ה בא שטן... — ענין זה באר המהרש"א: